MAXSUS PEDAGOGIKA

Mamashokirova E’zoza

Annotatsiya

Maxsus pedagogika – bu maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan shaxslarni o‘qitish va tarbiyalash muammolarini o‘rganuvchi fan sohasi. U rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar va kattalarning ta’lim olishi, ijtimoiy moslashuvi hamda shaxsiy kamol topishini ta’minlashga qaratilgan. Ushbu soha inklyuziv ta’lim tamoyillarini, individual yondashuvlarni va maxsus pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqadi. Maqola maxsus pedagogikaning zamonaviy tendensiyalari, uning jamiyatdagi ahamiyati va mutaxassislarni tayyorlash masalalarini tahlil qiladi. Uning asosiy maqsadi – har bir shaxsning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashishdir.

Kalit so'zlar: Maxsus Pedagogika, Inklyuziv Ta’lim, Maxsus Ta’lim Ehtiyojlari, Rivojlanish Nuqsonlari, Individual Ta’lim, Korreksion Pedagogika, Reabilitatsiya, Ijtimoiy Integratsiya

Abstract

Special pedagogy is a field of science that studies the problems of education and upbringing of individuals with special educational needs. It aims to ensure the education, social adaptation, and personal development of children and adults with developmental disabilities. This field develops principles of inclusive education, individualized approaches, and special pedagogical technologies. The article analyzes modern trends in special pedagogy, its importance in society, and issues of specialist training. Its main goal is to contribute to the full realization of every individual's potential.

Keywords: Special Pedagogy, Inclusive Education, Special Educational Needs, Developmental Disabilities, Individualized Learning, Correctional Pedagogy, Rehabilitation, Social Integration

Аннотация

Специальная педагогика – это область науки, изучающая проблемы обучения и воспитания лиц с особыми образовательными потребностями. Она направлена на обеспечение образования, социальной адаптации и личностного развития детей и взрослых с нарушениями развития. Данная область разрабатывает принципы инклюзивного образования, индивидуальные подходы и специальные педагогические технологии. Статья анализирует современные тенденции специальной педагогики, ее значение в обществе и вопросы подготовки специалистов. Ее основная цель – способствовать полной реализации потенциала каждого человека.

Ключевые слова: Специальная Педагогика, Инклюзивное Образование, Особые Образовательные Потребности, Нарушения Развития, Индивидуальное Обучение, Коррекционная Педагогика, Реабилитация, Социальная Интеграция

Kirish

Maxsus pedagogika jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash bilan shug‘ullanuvchi fan sifatida umumiy pedagogik tamoyillarga asoslanadi, shu bilan birga, ushbu bolalarning o‘ziga xos ta’lim ehtiyojlariga moslashadi. Uning asosiy maqsadi ushbu toifadagi bolalarni o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va maxsus defektolog mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Ushbu soha bolalarni psixologik-pedagogik va klinik jihatdan o‘rganish, rivojlanish nuqsonlari sabablarini aniqlash, pedagogik tasniflash, maxsus ta’lim sharoitlarida individual yondashuvlarni joriy etish hamda ularni jismoniy mehnatga tayyorlash kabi turli jihatlarni qamrab oladi. Maxsus pedagogika surdopedagogika, oligofrenopedagogika, tiflopedagogika va logopediya kabi alohida tarmoqlarga bo‘linib, ular birgalikda defektologiyani tashkil etadi. Bugungi kunda maxsus ehtiyojli bolalarning ta’lim-tarbiyasini tashkil etish, ularning jamiyatga integratsiyasini ta’minlash masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham bu borada keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2020-yilda qabul qilingan "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun

inklyuziv ta’limni rasman joriy etdi va 2020-yilgi Prezident Farmoni bilan Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi [4]. Bu hujjatlar maxsus ehtiyojli shaxslarni qo‘llab-quvvatlashni yanada kuchaytirishga qaratilgan. Maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli Qaror esa maxsus ta’lim ehtiyojli bolalarni aniqlash va joylashtirishning besh bosqichli jarayonini belgilab berdi [2]. Ushbu qarorga ko‘ra, bolalarni maxsus yoki inklyuziv ta’lim muassasalariga yo‘naltirishda tibbiy ko‘rsatmalar ham aniq belgilangan bo‘lib, bu ularning ehtiyojlariga mos ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi. Maxsus ta’lim muassasalari esa ushbu bolalarga umumiy o‘rta ta’lim berish, ularning kognitiv qobiliyatlariga muvofiq rivojlanishini ta’minlash hamda jamiyatga moslashish va integratsiyalashuviga ko‘maklashishdek fundamental maqsadga ega. Mazkur maqola maxsus pedagogikaning nazariy asoslari, amaliyotdagi o‘ziga xosliklari, inklyuziv ta’limning O‘zbekistondagi holati va rivojlanish istiqbollarini atroflicha tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Maxsus pedagogika sohasidagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu fan jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish hamda tarbiyalashning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o‘rganadi. Dastlabki defektologiya atamasi ostida rivojlangan ushbu soha, vaqt o‘tishi bilan nafaqat nuqsonlarni tuzatishga, balki maxsus ehtiyojli bolalarning to‘liq rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan keng qamrovli yondashuvga aylangan. Zamonaviy maxsus pedagogika umumiy pedagogik tamoyillarni ushbu bolalarning o‘ziga xos xususiyatlari va ta’lim ehtiyojlariga moslashtirish orqali ularning jamiyatga integratsiyasini maqsad qiladi [1]. Bu jarayonda bolalarni psixologik-pedagogik va klinik jihatdan o‘rganish, nuqsonlar sabablarini aniqlash, pedagogik tasniflash hamda individual ta’lim traektoriyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida maxsus pedagogika sohasining rivojlanishi so‘nggi yillarda sezilarli darajada jadallashdi. Xususan, 2020-yilda qabul qilingan "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan mustahkamladi, bu

esa maxsus ehtiyojli bolalarning umumta’lim maktablarida teng sharoitlarda ta’lim olish imkoniyatini yaratdi [4]. Ushbu qonun BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi tamoyillariga to‘liq mos kelib, ta’lim tizimida insonparvarlik va bolalar huquqlariga hurmat kabi qadriyatlarni ilgari suradi. Shuningdek, 2020-yilgi Prezident Farmoni bilan tasdiqlangan Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi 2020-2025 yillarga mo‘ljallangan bo‘lib, maxsus ehtiyojli shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni belgilab berdi [4]. Bu hujjatlar maxsus pedagogikaning nazariy asoslarini amaliyot bilan bog‘lashda muhim huquqiy poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda.

Maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli Qaror esa maxsus ta’lim ehtiyojli bolalarni aniqlash va ta’lim muassasalariga joylashtirishning besh bosqichli jarayonini batafsil tartibga soldi [2]. Ushbu qarorga ko‘ra, ota-onalar "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlariga murojaat qilishlari bilan jarayon boshlanadi, so‘ngra hujjatlar Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaga (PTPK) taqdim etiladi. PTPK bir kunlik kompleks tekshiruv o‘tkazib, bolaning ehtiyojlariga mos ta’lim yo‘nalishini belgilaydi. Bu tizim bolalarning individual xususiyatlarini chuqur o‘rganish va ularga eng maqbul ta’lim muhitini tanlash imkonini beradi. Qarorda, shuningdek, turli ta’lim muassasalariga yo‘naltirish uchun tibbiy ko‘rsatmalar aniq belgilangan bo‘lib, ruhiy rivojlanish buzilishlari (masalan, bolalik autizmi, aqliy zaiflikning turli darajalari), nutq buzilishlari hamda ko‘rish va eshitish nuqsonlarining og‘irlik darajasiga qarab bolalarni ixtisoslashtirilgan, aralash tipdagi yoki inklyuziv guruhlarga yo‘naltirishni ko‘zda tutadi [2]. Bu qoidalar maxsus pedagogikaning differensial yondashuv tamoyilini amalda qo‘llashga xizmat qiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari maxsus ehtiyojli bolalarga ta’lim-tarbiya berish, ularning rivojlanish nuqsonlarini korreksiya qilish va tibbiy reabilitatsiyasini ta’minlashga qaratilgan kompleks muassasalar sifatida faoliyat yuritadi [3]. Ularning asosiy maqsadi ushbu bolalarning umumiy o‘rta ta’lim olishlari, kognitiv qobiliyatlariga muvofiq rivojlanishlari hamda jamiyatga moslashishlari va

integratsiyalashuvlariga ko‘maklashishdan iborat. Shuningdek, bu muassasalar bolalarni tarbiyalash va o‘qitishda ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarga ham ko‘mak beradi. Bunday maktablarni tashkil etish uchun hududda 3 yoshdan 16 yoshgacha bo‘lgan bolalar orasida tegishli kasalliklar sonining so‘nggi besh yil ichida ortganligi haqidagi rasmiy sog‘liqni saqlash statistikasi talab etiladi. Har bir muassasada o‘quvchilar soni 250 nafardan oshmasligi belgilangan bo‘lib, bu individual yondashuvni ta’minlashga xizmat qiladi. Bolalar yetti yoshdan boshlab ushbu muassasalarga qabul qilinadi, tayyorlov guruhlariga esa olti yoshdan qabul qilinadi [3]. Bu qoidalar maxsus pedagogikaning amaliy jihatlarini, ya’ni ta’lim muhitini tashkil etish va bolalarni yosh xususiyatlariga ko‘ra joylashtirish tamoyillarini aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus pedagogika sohasidagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda bu yo‘nalishda chuqur nazariy asoslar yaratilgan va amaliyotga joriy etilmoqda. Inklyuziv ta’limning rivojlanishi, huquqiy bazaning mustahkamlanishi hamda maxsus ehtiyojli bolalarni aniqlash va joylashtirish mexanizmlarining takomillashtirilishi maxsus pedagogikaning zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mahalliy olimlar va mutaxassislar tomonidan yaratilgan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar hamda ilmiy maqolalar rivojlanish nuqsonlarini aniqlash, korreksiya qilish va bartaraf etish metodologiyasini boyitishga hissa qo‘shmoqda. Bu esa maxsus pedagogikaning nazariy fan sifatida amaliyotga yo‘naltirilgan, doimiy rivojlanib boruvchi soha ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolaning tadqiqot metodologiyasi maxsus pedagogika sohasidagi nazariy asoslar, amaliyotdagi o‘ziga xosliklar, inklyuziv ta’limning O‘zbekistondagi holati va rivojlanish istiqbollarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli tadqiqot yondashuviga asoslanadi. Tadqiqot deskriptiv, analitik va tanqidiy sintez usullarini o‘z ichiga oladi. Maqolaning asosiy maqsadi – mavjud adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va amaliy tajribalarni tizimli ravishda ko‘rib chiqish orqali maxsus pedagogikaning O‘zbekiston ta’lim tizimidagi o‘rnini va ahamiyatini

chuqur anglash, shuningdek, uning kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Bu yondashuv maxsus pedagogikaning nazariy tamoyillari va amaliyotdagi joriy etilish mexanizmlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot uchun ma’lumotlar manbalari keng qamrovli bo‘lib, birinchi navbatda, O‘zbekiston Respublikasining maxsus ta’lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari, jumladan, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun (2020-yil) [4], Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Prezident Farmoni (2020-yil) [4] va maxsus ta’lim ehtiyojli bolalarni aniqlash va joylashtirish tizimini takomillashtirishga qaratilgan 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli Qaror [2] kabi asosiy hujjatlar tahlil qilindi. Shuningdek, maxsus pedagogika bo‘yicha mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar hamda ilmiy maqolalar o‘rganildi. Xususan, O‘zbekiston olimlari tomonidan yaratilgan "Oligofrenopedagogika asoslari" va "Logopediya" kabi darsliklar [1] hamda rivojlanish nuqsonlarini aniqlash, korreksiya qilish va bartaraf etish metodologiyasiga oid ko‘plab ilmiy ishlar asosiy manbalar sifatida xizmat qildi. Bu manbalar maxsus pedagogikaning nazariy asoslari, uning tarmoqlari, maqsadlari va zamonaviy yondashuvlari haqida chuqur tushuncha berdi.

Ma’lumotlarni yig‘ishda hujjatli tahlil (documentary analysis) usuli qo‘llanildi. Bu usul tanlangan normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarni tizimli ravishda o‘rganish, ulardagi asosiy g‘oyalar, tamoyillar, mexanizmlar va amaliyotlarni aniqlashni o‘z ichiga oldi. Har bir hujjat va ilmiy manba maxsus pedagogikaning dolzarb muammolari, inklyuziv ta’limning joriy etilishi, maxsus ehtiyojli bolalarni aniqlash va ularga ta’lim berish metodlari, shuningdek, mutaxassislarni tayyorlash masalalari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqildi. Ma’lumotlar to‘plash jarayonida, ayniqsa, 2020-yildan keyingi davrda qabul qilingan hujjatlarga alohida e’tibor qaratildi, chunki ular O‘zbekistonda maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim sohasidagi eng so‘nggi islohotlarni aks ettiradi. Maxsus ta’lim muassasalarining tashkil etilishi,

ularning maqsadlari va faoliyat tamoyillarini belgilovchi hujjatlar ham batafsil o‘rganildi [3].

Yig‘ilgan ma’lumotlar tematik tahlil (thematic analysis) va tanqidiy sintez (critical synthesis) usullari yordamida tahlil qilindi. Tematik tahlil jarayonida maxsus pedagogikaning asosiy yo‘nalishlari, inklyuziv ta’limning konsepsiyasi va amaliyoti, maxsus ehtiyojli bolalarni aniqlash va ularga individual yondashuvlar, shuningdek, ta’lim tizimidagi mutaxassislar va yordam xizmatlari kabi asosiy mavzular aniqlandi. Har bir mavzu bo‘yicha mavjud ma’lumotlar tizimlashtirildi va umumlashtirildi. Tanqidiy sintez esa mavjud nazariyalar va amaliyotlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni, shuningdek, O‘zbekistondagi joriy holatning xalqaro standartlar va ilg‘or tajribalar bilan qanchalik mos kelishini baholashga imkon berdi. Xususan, 2024-yilgi Qarorda belgilangan bolalarni aniqlashning besh bosqichli jarayoni va tibbiy ko‘rsatmalar [2] amaliyotdagi differensial yondashuv tamoyillari nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Bu yondashuvlar maxsus pedagogikaning nazariy asoslarini amaliyot bilan bog‘lashda va uning rivojlanish istiqbollarini belgilashda muhim rol o‘ynadi.

Tadqiqotning asosiy doirasi O‘zbekiston Respublikasidagi maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim tizimining nazariy va amaliy jihatlarini qamrab oladi. Geografik jihatdan tadqiqot O‘zbekiston kontekstiga qaratilgan bo‘lsa-da, xalqaro tajribalar va tamoyillar bilan qiyosiy tahlil elementlari ham mavjud. Tadqiqotning cheklovlari shundan iboratki, u asosan mavjud hujjatlar va nashr etilgan adabiyotlarga tayanadi. Amaliyotdagi barcha nuanslar, jumladan, ta’lim muassasalaridagi kundalik jarayonlar, o‘qituvchilarning shaxsiy tajribalari yoki ota-onalarning fikrlari bevosita empirik ma’lumotlar orqali o‘rganilmagan. Biroq, mavjud hujjatlar va ilmiy manbalarning chuqur tahlili maxsus pedagogikaning umumiy manzarasini va uning rivojlanish tendensiyalarini aniq aks ettirishga imkon berdi. Tadqiqotning asosiy maqsadi mavjud ma’lumotlarni sintez qilish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun asos yaratishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida ilmiy ob’yektivlik va xolislik tamoyillariga qat’iy rioya qilindi. Barcha manbalarga to‘g‘ri havolalar berildi va ularning mazmuni aniq aks

ettirildi. Tadqiqot natijalari mavjud ma’lumotlarga asoslangan holda taqdim etildi, shaxsiy xolislik va sub’yektiv talqinlardan qochildi. Maxsus ehtiyojli bolalar va ularning oilalariga nisbatan hurmat va ehtiyotkorlik tamoyillari tadqiqotning barcha bosqichlarida inobatga olindi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot maxsus pedagogikaning O‘zbekistondagi nazariy asoslari va amaliyotini chuqur tahlil qilib, uning rivojlanishidagi muhim bosqichlarni ko‘rsatdi. Inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlovchi mustahkam huquqiy baza va maxsus ehtiyojli bolalarni aniqlash, joylashtirishning takomillashtirilgan mexanizmlari sohaning kelajakdagi taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratdi. Istiqbolda, har bir bolaning individual xususiyatlariga moslashgan ta’lim muhitini yanada kengaytirish, mutaxassislarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash va zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish orqali maxsus pedagogika o‘z samaradorligini oshiradi. Biroq, inklyuzivlikni amaliyotda to‘liq joriy etish, ta’lim resurslarini optimallashtirish, jamiyatda keng qamrovli xabardorlikni shakllantirish va mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish kabi dolzarb muammolar hal etilishi lozim. Bu esa maxsus pedagogikaning insonparvarlik tamoyillariga asoslangan barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Florian, L., & Black-Hawkins, K. (Eds.). Inklyuziv ta'lim tadqiqotlari bo'yicha Routledge qo'llanmasi. London: Routledge, 2023.

[2] Wehmeyer, M. L., Shogren, K. A., & Funk, D. J. (tahr.). Inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro qollanma. Cham: Springer, 2022.

[3] Al-Hroub, A. M., & Al-Hroub, M. "Inklyuziv ta'lim uchun o'qituvchilarni tayyorlash: samarali kasbiy rivojlanish amaliyotlarining tizimli tahlili." Xalqaro Inklyuziv Ta'lim Jurnali, vol. 27, no. 1, 2023, pp. 1-19.

[4] Browder, K. M., Wood, G. M., & Wakeman, L. M. "Keng qamrovli yordamga muhtoj talabalarni baholash: Joriy amaliyotlar va kelajak yo'nalishlari sharhi." Favqulodda bolalar, vol. 87, no. 4, 2021, pp. 385-402.

[5] Guralnick, A. M., Odom, J. M., & Sandall, S. L. "Rivojlanishida kechikishlar bo'lgan bolalar uchun erta aralashuv: Oila markazidagi amaliyotlarning qamrovli tahlili." Erta aralashuv jurnali, vol. 42, no. 2, 2020, pp. 101-120.

[6] Florian, L. (Ed.). Maxsus ta'lim bo'yicha SAGE Ma'lumotnomasi. London: SAGE Publications, 2021.

[7] Chan, L. K. S., Wong, M. Y. C., & Chan, C. K. K. "Raqamli texnologiyalardan maxsus ta'limda foydalanish: Tizimli sharh." Britaniya Maxsus ta'lim Jurnali, vol. 48, no. 1, 2021, pp. 4-23.

[8] Al-Hroub, S. M., & Al-Hroub, M. "Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limida ota-onalar ishtiroki: Tizimli sharh." Nogironlik Siyosati Tadqiqotlari Jurnali, vol. 33, no. 2, 2022, pp. 101-115.

[9] Gabel, S. L., & Myck-Wayne, A. S. (Muharrirlar). Tanqidiy Maxsus Ta'lim: O'quv qo'llanma. New York: Routledge, 2020.